

nøjagtigheden af de mange oplysninger ud fra den betragtning, at forfatterne jo nok er klar over, at deres skrappeste kritikere med hensyn til detaillernes korrekthed er at finde lokalt. En udenøs skal nøjes med en kritik, som går på, at der på de mange sider uundgåeligt er nogle gentagelser. Eksempelvis forklares betegnelsen trussereder både side 209 og side 252, men det gør unægtelig mindre til sagen. Den alvorligste indvending er, at når man nu gør så meget ud af de overordentlig gode og velvalgte illustrationer og gennemgående får dem sat ind de helt rigtige steder, så er det ærgerligt, at dette ikke er fulgt op af en konsekvent datering, den være sig nøjagtig eller blot omtrentlig. Det ville da være naturligt for en museumsudgivelse.

Anders Monrad Møller

MATTIAS TYDÉN (og URBAN LUNDBERG): Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975. Udg. af Socialdepartementet, Statens Offentliga Utredningar, 2000, 578 sider, 328 SEK.

Foranlediget af Majja Runcis doktorafhandling, *Steriliseringar i folhemmet*, og journalisten Maciej Zarembas formidling af Runcis forskning, opstod der en hed debat om racehygiejne i Sverige i 1997, som også affødte sensationsprægede overskrifter i den internationale presse. (se *Scand. Journ. of Hist.*, 24:2 1999, forordet). Debatten bevirkede samme år en offentlig udredning om den steriliseringspolitik, der var ført i Sverige helt frem til 1975, og denne bog er en af de rapporter, som udredningen har givet anledning til.

På basis af den eksisterende forskning, hvortil Tydén selv har bidraget væsentligt, og meget omfattende kildestudier gennemgår bogen den politiske beslutningsproces, administrative implementering og ikke mindst den konkrete praksis. En af Tydéns hovedpointer er, at steriliseringerne »i vissa avseenden var mera praktik än politik« (s. 523). Han interesserer sig mere for samspillet og især forskellene mellem de administrative niveauer og Riksdagspolitikken end for forholdet mellem den enkelte borger og myndighederne.

Den første lov om steriliseringer kom i 1934, samme år som Myrdalernes *Kris i befolkningsfrågan* udkom, i en tid hvor sociale problemer i høj grad var blevet »biologiseret« (s. 129). 1934-loven betød en regulering af et hidtil ureguleret område og den angav som princip, under hvilke omstændigheder steriliseringer kunne foretages uden samtykke, nemlig hvis der forelå eugeniske eller sociale indikationer, dvs. hvis der enten var fare for viderebringelse af en arvelig lidelse, eller hvis nogen var »för framtiden ur stånd att handhålla vårdnaden om sina barn« (s. 54). Ansøgning herom skulle indgives til medicinalstyrelsen, men hvis der forelå samtykke fra patienten, behøvedes denne tilladelse ikke. Ved revisionen af loven i 1941 fjedes også bestemmelser til om en medicinsk indikation for kvinden, dvs. hvis der var fare for hendes liv i tilfælde af en graviditet. Efter 1941 kunne ingen sterilisering foregå uden forudgående ansøgning til Medicinalstyrelsen.

I Socialstyrelsens arkiv findes 50 hyldemeter med personsager fra perioden 1947-75, og i Riksarkivet findes sagerne fra 1935-46 (s. 283). Selve ansøgningerne bliver i regi af den offentlige udredning undersøgt af Monika Bukowska Jacobsson, Mikael Eivergård og Lars-Eric Jönsson og offentliggjort i en separat afhandling.

Der var indberetningspligt for foretagne steriliseringer, et materiale som er indgået i de offentlige statistikker. En oversigt viser, at der i perioden 1935-75 er

indberettet 62.888 steriliseringer. De fordeler sig med nogle få hundrede om året frem til 1940, hvorefter tallet stiger til over to tusinde årligt i perioden 1947-53 for at stabilisere sig på omtrent femten hundrede om året indtil 1975 (s. 59. Se generelt Urban Lundbergs statistiske bilag, s. 533).

Maija Runcis har lagt vægt på, at steriliseringerne blev brugt til at gøre de kvinder ufrugtbare, som ikke levede op til de borgerlige normer for god opførsel, således at moralske indikationer kom til at tjene som handlingsgrundlag snarere end de medicinske, dvs. at steriliseringerne ikke blot havde kønsmæssig men også social slagside. »Ohämmad sexualitet«, »opålitlig« og »hållningslös« var egenskaber, gerne sammenfattet under betegnelsen »sinnesslö«, der blev hæftet på de kvinder, som krævedes steriliseret. Runcis gør brug af Zygmunt Baumanns modernitetskritik og den Foucault-inspirerede kønsforskning til at vise »folkhemmet« som et kvindeundertrykkende »utomordentligt patriarkalt samhälle«. Den konklusion vinder kun begrænset tilslutning hos Tydén (s. 490f).

I modsætning til Maija Runcis ser Tydén steriliseringerne fra politikernes, forvaltningens og praktikernes synsvinkel, og undgår dermed også – i god tråd med Foucaults opgør med »repressionshypotesen« – at fremstillingen domineres af en solidaritet med ofrene. Han underkender dog slet ikke, at der faktisk har været ofre især blandt anstaltsanbragte: »Steriliseringarna vid anstalter för sinnesslöa [...] skedde med varierande grad av tvång och påtryckning på personer i en mycket utsatt och maktlös position« (s. 450). For andre var der dog en større grad af valgfrihed.

Sterilisation blev i nogle kredse allerede tidligt i århundredet betragtet som et middel til *emancipation* af kvinden fra moderrollen (s. 27). Kroppen var nøglen til undertrykkelse af kvinden men sandelig også til hendes befrielse. Lovgivningen var ikke kønsspecifik, men i praksis udgjorde kvinderne langt størsteparten af de steriliserede. I en kort periode, 1940-45, var op mod en trediedel af de steriliserede mænd, men en samlet opgørelse viser, at 93% af alle indgreb blev foretaget mod kvinder. Dog tyder noget på, at de indgreb, der blev foretaget på racehygiejnisk indikation, og sterilisation af indlagte på anstalter fordelte sig mere ligeligt på kønnene i absolutte tal (s. 53 l, 540, jvf. s. 70).

Tydén forsøger at gøre op med den forestilling, at der er en entydig og nødvendig sammenkobling mellem den socialdemokratiske velfærdsstat, sterilisering og tvang (s. 73f). Koblingen er der, men den er mere nuanceret end som så, og vidt forskellige interesser og målsætninger stod bag vedtagelsen af lovene, lige fra Myrdals socialstatistiske (og antiracistiske) overvejelser til bondebevægelsens rendyrkede racisme (s. 37, 144ff, 175). Steriliseringer var en del af 1930ernes unge velfærdsstat, fordi de sociale ydelser kun blev givet til de personer, som opfyldte visse betingelser, hvoraf en kunne være, at modtageren lod sig sterilisere. Helt frem til 1950ernes første halvdel forekom sterilisering som vilkår for at modtage mødrehjælp, blandt andet fordi det blev anset som »ansvarsløst« at få flere børn, når man ikke kunne forsørge dem man havde (s. 125). I 1950erne gik velfærdsstaten over i en anden fase, hvor bistand ikke længere kun blev givet til de »værdigt« trængende men på baggrund af tanken om universel social forsikring, fx. ved indførelsen af børnepenge fra 1948 (s. 103). Denne udvikling ser Tydén som en overgang fra en socialliberal til en socialdemokratisk velfærdstankegang. Der er dog ingen grund til at idyllisere den svenske velfærdspolitik, som han skriver (s. 141). Forandringen skete ikke med den hensigt at mindske antallet af steriliseringer, det var blot en uuntettede effekt. Der var indtil o. 1960 ingen principiel modstand mod steriliseringer som sådan

blandt nogen af Riksdagens partier, og det betyder også, at intet parti kan udpeges som »skurken« i spillet. Der har dog hele tiden hersket modstand fra forskellige kredse mod steriliseringspolitikken (s. 437, 492).

Sammen med spørgsmålet om velfærdsstaten hænger spørgsmålet om tvang (188ff). Det skønnes, at der fandt ca. 6000 tvangssterilisationer sted (s. 69), heraf de fleste foretaget i 1930'erne og -40'erne. Lovgivningen fastlagde, at sterilisering kun kunne foretages med samtykke, medmindre personen var »rättsinkapabel«, men fordi steriliseringen i sig selv kunne være en betingelse for opnåelse af et gode – fx. retten til at gifte sig, at få mødrehjælp, at få en abort, at blive udskrevet fra en anstalt – er det vanskeligt at tale om frivillighed i egentlig forstand. Det var også ofte tilfældet, at initiativet til en ansøgning om sterilisation kom fra læger eller behandlere. Mange af de involverede læger ønskede at foretage mange flere steriliseringer, end der var hjemmel for i lovene, så der var i selve praksis også en drift mod øget tvang (s. 230). Samtidig var der fra Medicinalstyrelsen i 1940'erne en klar og erklæret sympati for en racehygiejnisk motiveret steriliseringspolitik (s. 405).

Den seneste lov om sterilisation fra 1941 var i kraft helt frem til 1975, men det betyder ikke, at den samme praksis blev fastholdt i lovens 34 virkeår, for der var tale om en rammelov, der delegerede en stor beslutningskompetence til lavere administrative niveauer, hvorfor der også ses meget store lokale forskelle i steriliseringspraksis (s. 343, 541). Kommunale myndigheder havde også en klar interesse i at fremme steriliseringer, fordi de anså det som et middel til at spare på det fremtidige social- og forsorgsbudget (s. 139). Intet tyder i øvrigt på, at de kirkeligt drevne institutioner foretog færre steriliseringer (s. 486). Ændringerne i forvaltningen hænger sammen med udskiftningen af centrale embedsmænd, forbedret medicinsk teknologi (herunder prævention) og viden om arvelighed, en generel ændret holdning til sterilisering og tvang i 1950'erne og -60'erne og omlægningen og udbygningen af den svenske velfærdsstat, som blev stadig mere inklusiv fra 1930'erne, hvor de »sinnesslöa« blev anset som en trussel for samfundet, til 1960'erne, hvor de blev anset som truede og udsatte. Resultatet for dem var dog stort set det samme, nemlig indespærring (s. 455). I løbet af 1960'erne begyndte myndighederne endda at behandle klager over tidligere steriliseringer positivt, mens man tidligere havde været mere koldhjertet over for de steriliseredes egne oplevelser af overgreb (s. 406, 409, 430). Indikationerne for sterilisationer ændredes. Antallet af medicinske forblev omtrent uændrede, mens de racehygiejniske faldt til næsten ingen i 1975. Sterilisationer på social indikation var relativt få gennem hele perioden (s. 59). Det er dog vanskeligt at kortlægge præcist, hvad de i ansøgningerne angivne indikationer dækker over, for der kan også være tale om en »ometikettering«, som Tydén formulerer det (s. 66).

Bogen er klart disponeret og forsynet med koncise delkonklusioner. Det er en stor skam, at denne bog, Lene Kochs disputats om det samme emne, og Per Haaves bog om norske forhold er planlagt til udgivelse næsten samtidig, således at den ene kun i begrænset omfang har haft mulighed for at bygge videre på de andres resultater. Man kan håbe på en frugtbar udveksling af synspunkter i fremtiden, for lighederne mellem de skandinaviske lande synes at være meget tydelige, og Tydén har sat en ny standard for hvilket udblik og overblik, der kræves for at behandle et sådant emne.

Jes Fabricius Møller